

Plantāciju verdzības pētniecības pirmsākumi ASV historiogrāfijā

Origins of Research on Plantation Slavery in the Historiography of USA

Roberts Saulītis, *Mg. hist.*

Madonas iela 2-60, Rīga, LV-1084

E-pasts: robertssaulitis@inbox.lv

Plantāciju verdzības pētniecība ASV historiogrāfijā aizsākās 19. gadsimta beigās, cenšoties skaidrot Dienvidu štatu sociālo, politisko un ekonomisko stāvokli. Ulriha Bonela Filipsa (*Ulrich Bonnell Phillips*) veiktie pētījumi par verdzības modeli aizsāka jaunu intelektuālo tradīciju, analizējot plantatoru un vergu attiecības, patriarhālismu, vergu dzīves apstākļus, Āfrikas kultūru ietekmi un sistēmas rentabilitāti. Šajā rakstā analizētas akadēmiķu diskusijas par verdzības modeli un tā nozīmi ASV vēsturē, kā arī secināts, ka U. B. Filipsa izstrādātais modelis un vienprātības skolas kritika lika fundamentālus pamatus verdzības izpētei ASV historiogrāfijā, ietekmējot temata tālāko pētniecību līdz mūsdienām.

Atslēgvārdi: afroamerikāņi, verdzība ASV, Dienvidu štati, ASV historiogrāfija, Ulrihs Bonels Filipss.

Research on plantation slavery in the US historiography dates back to the end of the 19th century, trying to explain the social, political and economical situation in Southern states. Studies carried out by Ulrich Bonnell Phillips on the model of slavery pioneered a new intellectual tradition analyzing planter and slave relationship, patriarchalism, living conditions of slaves, the impact of African culture and profitableness of system. The research analyzes academic discussions about the model of slavery and its significance in the history of USA, bringing a conclusion that the model developed by U. B. Phillips and the critique from “Consensus” school laid the fundamental basis for the study of slavery in the US historiography, affecting the further research of this subject until the present day.

Keywords: Afro-Americans, slavery in USA, Southern states, USA historiography, Ulrich Bonnell Phillips.

Ievads

Amerikas Savienoto Valstu vēstures zinātnes pastāvēšanas laikā ir izveidojušās vairākas gadu desmitiem ilgušas debates un viedokļu atšķirības par ASV vēstures pamatjautājumiem. Par vienu no strīdīgākajiem jautājumiem joprojām tiek uzskatīta plantāciju verdzības izpēte. ASV vēsturi nav iespējams izprast bez verdzības apskata, jo tā ir modelējusi valsts ekonomiku, politiku un kultūru kopš 17. gadsimta beigām, un tās atstātais iespaids uz starprasu attiecībām ir vērojams arī mūsdienu sociālajos un politiskajos procesos. Verdzības noslēgtā sistēma no paaudzes uz paaudzi veidoja īpašu sabiedrības modeli Dienvidu štatos. Tā kā līdz 20. gadsimta 40. gadiem ASV akadēmiskajā vidē valdīja atklāts rasisms, liedzot afroamerikāņu pētniekiem publicēt pētījumus un piedalīties zinātniskajās konferencēs, tad verdzības izpētes sākumposmā ir vērojams tendenciozs skatījums uz fundamentālajiem koncepta jautājumiem, kas atbilda tālaika realitātei.

Pētījuma mērķis ir izanalizēt pētniecības aizsākumus ASV historiogrāfijā par verdzības modeli Dienvidu štatu plantācijās un definēt galvenās domstarpības un novitātes, kas kļuvušas par pagrieziena punktiem verdzības izpētē. Lai vispusīgi aptvertu pētāmo laika posmu, parādīta intelektuālo tradīciju pēctecīga attīstība un veikta historiogrāfijas skolu salīdzinošā analīze.

Pētījuma aktualitāte saistās ar apstākli, ka vēl līdz mūsdienām katru gadu tiek izdoti vairāki desmiti grāmatu par verdzību ASV, tomēr joprojām pastāv diskusijas par svarīgiem ekonomiskiem un sociāliem verdzības aspektiem, apstiprinot, ka temats ir nozīmīgs ASV vēstures zinātnē. Vēsturniekiem līdz šim brīdim nav izdevies pilnībā rekonstruēt Dienvidu štatu verdzības modeli un vienoties par tādiem nozīmīgiem jautājumiem kā plantāciju verdzības

rentabilitāte, tās ietekme uz starprasu attiecībām ASV, vergu mentalitāte un ģimenes nozīme vergu dzīvē.

Rakstā izmantoto avotu bāzi veido zinātniskie raksti akadēmiskajos žurnālos, jo tajos sākotnēji tiek pausts autora viedoklis par verdzību Dienvidos un konkrētiem plantāciju verdzības elementiem, kā arī prominentāko verdzības pētnieku monogrāfijas, kurās iepriekš izteiktie spriedumi papildināti ar plašāku avotu analīzi un lietotās metodoloģijas izklāstu. Iedalot žurnālus pēc analizētajiem problēmjautājumiem un ģeogrāfiskā principa, jāizceļ "Amerikas Vēstures Žurnāls" (*The Journal of American History*), "Nēģeru Vēstures Žurnāls" (*The Journal of Negro History*) un "Dienvidu Vēstures Žurnāls" (*The Journal of Southern History*). Ievērojamākās monogrāfijas, kuras kļuvušas par klasisku literatūru verdzības izpētes kontekstā, pārskatot paustos pamatpostulātus, sarakstījuši tādi ievērojami akadēmiķi kā Ulrihs Bonels Filipss (*Ulrich Bonnell Phillips*), Ričards Hofsteters (*Richard Hofstadter*), Kenets Stemps (*Kenneth Stampp*), Stenlijs Elkins (*Stanley Elkins*) un Jūdžins Dženovēze (*Eugene Genovese*).

Verdzības pētniecības pamats – Ulriha Bonela Filipsa izstrādātais modelis

19. gadsimta beigās ASV izveidojās pirmā profesionālā vēsturnieku paaudze, kuras pārstāvji savos darbos uzsvēra angļu un ziemeļeiropiešu imigrantu nozīmi amerikāņu kultūras, nacionālās identitātes un vērtību pilnveidošanā. Par precedentu sociālo procesu analizēšanā kļuva Dienvidu štatu sabiedrības un vergturu kārtas izpēte. Tā kā 19. gadsimta vidū Dienvidu štatos dzīvoja četri miljoni¹ melnādaino, bija nepieciešams raksturot plantāciju verdzības sistēmu, lai ASV sabiedrības

vērtības – demokrātiju, indivīda brīvību un ekonomisko uzplaukumu – pielāgotu Dienvidu štatiem. Par pirmo verdzības pētnieku, kas modelēja sākotnējo pieeju temata izpētei, kļuva U. B. Filipss. Mičiganas Universitātē U. B. Filipss izstrādāja divus apjomīgākos un nozīmīgākos darbus ASV vēstures zinātnē par plantāciju verdzību un tās vietu Dienvidu štatu sabiedrībā. Sistemātiskā verdzības analīze darbos “Amerikāņu nēģeru verdzība”² (*American Negro Slavery*) un “Dzīve un darbs vecajos Dienvidos”³ (*Life and Labour in the Old South*) lika pamatus temata izpētei ASV vēsturē. Ietverot informāciju no vairākiem tūkstošiem arhīvu materiālu, U. B. Filipssam izdevās radīt jaunu skatījumu uz sabiedrības procesiem Dienvidos. Autora galvenais devums verdzības izpētē bija plantāciju sistēmas jeb modeļa izveide, pēc kura parauga pētnieki (arī U. B. Filipsa kritiķi) turpina analizēt verdzību Dienvidos līdz mūsdienām. U. B. Filipsa modeli veidoja seši balsti: plantatoru un vergu savstarpējās attiecības un patriarhālisms, melnādaino vieta ASV sabiedrībā, rasu nevienlīdzība, verdzības rentabilitāte, vergu dzīves apstākļi un Āfrikas ietekme uz vergu mentalitāti.

Iepazīstoties ar U. B. Filipsa darbu kopumu, var secināt, ka verdzības modeļi viņš raksturo kā slēgtu sistēmu, kuras centrālais aspekts bija plantatora un verga savstarpējās attiecības. Šo saikni U. B. Filipss modelē kā patriarhālismu, kas bija nepieciešams, lai sekmīgi spētu funkcionēt plantāciju ekonomiskā sistēma. Vienīgais veids, kā saglabāt darbaspēka morāli un efektivitāti, bija pārņemt tēvišķas rūpes pār vergiem. Plantators kļuva par “skolotāju” un “tēvu”. Tipiska plantācija, pēc U. B. Filipsa uzskatiem, kļuva par skolu, kurā nepārtraukti apmācīja un kontrolēja “skolēnus”, kas atradās uz zemāka civilizācijas attīstības pakāpiena, jo vergošana plantācijās bija “*labākā masu izglītošanas skola, kāda jebkad izgudrota tādu inerti un*

atpalikušu radījumu skološanai, kādi bija amerikāņu nēģeri”.⁴

Analizējot plantāciju vergu dzīves apstākļus, U. B. Filipss norādīja, ka vergi tika fiziski iespaidoti, tomēr salīdzinājumā ar citu reģionu skarbo verdzības sistēmu Dienvidu štatos šī kārtība bija daudz saudzīgāka. Šo viedokli vienīgais no agrīnajiem U. B. Filipsa kritiķiem apstrīdēja tolaik jaunais pētnieks R. Hofsteters. 1944. gadā iznākušajā rakstā “U. B. Filipss un plantāciju leģenda”⁵ (*U.B. Phillips and the Plantation Legend*) R. Hofsteters norādīja, ka U. B. Filipss, izmantojot datus no lielākajām plantācijām, ir radījis neprecīzu priekšstatu par vergu dzīves apstākļiem. Tā kā kvantitatīvie avoti, uz kuriem balstījās U. B. Filipss, sastāvēja no plantāciju reģistriem, preses, ceļojumu aprakstiem un plantatoru atmiņām, tad viņa darbos nav iespējams atrast informāciju par to, kā dzīve plantācijā psiholoģiski ietekmēja vergus. Ja pieņemam, ka verdzība kļuva par īpatnēju “skolu” vergiem, tad, nenoliedzami, jāatzīst, ka šī skola bija unikāla – to nebija iespējams “pabeigt”. Ja vergs nedomā “apmācības laikā”, tad visu savu atlikušo dzīvi viņš arī palika vergs. Pat vairāk, par vergiem kļuva arī viņa bērni, mazbērni un mazmazbērni. Vienīgā iespēja, kā izvairīties no verdzības, bija bēgšana vai nāve.

Visasākās diskusijas akadēmiskajā vidē izraisīja U. B. Filipsa apgalvojumi par melnādaino vergu raksturojumu. 20. gadsimta sākumā antropologu vidū valdīja vienprātība, ka negroidās rases atpalcība ir skaidrojama ar skarbo Āfrikas klimatu.⁶ Vergiem piemita bērnišķīgs temperaments – “*tipisks melnais*”, apgalvoja U. B. Filipss, “*ir dotā brīža radījums ar mīklu pagātni un neskaidru nākotni*”, kas disciplīnas varā reaģēs ar “*vieglu un tīkamu padevību*”.⁷ Melnādainie vergi bija tūlīgi un nevižīgi, kad tika atstāti bez uzraudzības, bet, pielikti pie darba, tie kļuva spēcīgi un atbildīgi. Vairākos darbos U. B. Filipss uzsvēra plantāciju

verdzības “veiksmes formulu” – lai saimniecība nestu peļņu, tajā bija jāapvieno apdomība un stingrība, kā arī pacietība un laipnība pret vergiem. Šo īpašību kopums nodrošināja vergu pilnīgu pakļautību, līdz ar to arī plantācijas ekonomisko rentabilitāti: “*Ideālu vergu kontroli varētu salīdzināt ar dzelzs roku samta cimdā.*”⁸

Grāmatā “Amerikas nēģeru verdzība” U. B. Filipss uzsver, ka melnādaino populācija ir tik pakļāvīga, sašķelta un draudzīga attiecībā pret baltajiem, ka nopietnas vergu pretošanās nav iespējama.⁹ Pēc autora domām, tiem dažiem vergu sacelšanās gadījumiem, kas parādījās presē, nebija paliekošu pēdu turpmākajā plantāciju darbībā. Tomēr pat ietekmīgais vēsturnieks nevarēja izskaidrot Neta Tērnera (*Nat Turner*) organizēto vergu dumpi, kura rezultātā tika mobilizēti 70 vergi, kas Virdžīnijas štatā 1831. gadā nogalināja ap 60 balto iedzīvotāju. Šādus notikumus U. B. Filipss vērtēja kā “*vērā ņemamu verdzības defektu*”.¹⁰ Melnādaino vergu dumpju analizē 20. gadsimta 40. gados ievērojamu devumu ir sniedzis marksistiskais vēsturnieks Herberts Aptekers (*Herbert Aptheker*), kurš savos pētījumos argumentēja, ka U. B. Filipsa izteiktie spriedumi par vergu bērnišķīgo un pakļāvīgo raksturu ir neobjektīvi. H. Aptekers nodalīja septiņas vergu pretošanās formas: brīvības atpirkšana, sabotāža, pašnāvība, sevis sakropļošana, bēgšana uz citvalstu armijām, iesaistīšanās federālajā armijā un sacelšanās.¹¹ U. B. Filipsa argumentus par vergu nespēju pretoties verdzības sistēmai H. Aptekers atspēkoja ar konkrētiem piemēriem, aptverot datus par 130 nozīmīgiem dumpjiem Masačūsetsas, Dienvidkarolīnas, Virdžīnijas un Džordžijas štatā laika posmā no 1663. līdz 1865. gadam.¹² Apstrīdot U. B. Filipsa tēzi par to, ka melnādainie vergi tika atvesti no Āfrikas – “kulturāla tuksneša”, afroamerikāņu kopienas izpētē sevi pieteica antropologs Melvils Herskovics (*Melville*

Herskovits), iezīmējot verdzības izpētes starpdisciplināro raksturu. Pievēršoties Āfrikas kultūras, sabiedrības un tradīciju izpētei, M. Herskovics sistemātiski atspēkoja U. B. Filipsa uzskatus, pierādot, ka vergi no Āfrikas mantoja sociālo struktūru, tradīcijas, reliģiju un folkloru, kas pilnībā saglabājās verdzībā, kaut arī plantatori visiem spēkiem centās to iznīdēt.¹³ Tā kā gandrīz visi vergi bija analfabēti, tad īpašu nozīmi M. Herskovics pievērsa mutvārdu kultūrai un folklorai. Kā galveno iemeslu nepilnīgajiem pētījumiem un to rezultātā radītajiem neprecīzajiem U. B. Filipsa secinājumiem autors minēja nepietiekami izpētītās Āfrikas ciltis un starpkultūru kontaktus gan ar baltajiem, gan indiāņiem, kas ietekmēja un pārveidoja afroamerikāņu kultūru.¹⁴

Pievēršoties spriedumiem par verdzības ekonomisko izdevīgumu, U. B. Filipss nonāca pie secinājuma, ka verdzība bija efektīva ekonomiska sistēma, kurā plantatori apguva prasmi vadīt savu biznesu. Pēc viņa domām, plantāciju verdzības panākumu atslēga bija rutīna – sekmes bija atkarīgas no regularitātes un noteikta, atkārtota, vienvēidīga darba.¹⁵ Akadēmiskās karjeras turpinājumā U. B. Filipss mainīja savus uzskatus, norādot, ka jau 19. gadsimta vidū verdzības institūcija kļuva nerentabla un aizsāka Dienvidu štatu ekonomisko lejupslīdi. Verdzība kļuva par progresa kavēkli, jo plantācijas noplicināja augsni, paaugstinājās vergu cena, kā arī tika kavēta uzlabotas tehnikas ieviešana zemes apstrādē. Tā kā Dienvidu rūpniecība balstījās uz smagu fizisku darbu, tā iesprostoja plantatorus nebeidzamā ciklā, kas sastāvēja no spekulācijām ar vergu un zemes cenu svārstībām.

Apjomīgāko kritiku par U. B. Filipsa izstrādāto plantāciju verdzības modeli pauž R. Hofsteters, kurš vērsa uzmanību uz to, ka U. B. Filipsa pētījumos izmantoti tendenciozi, neobjektīvi un nepilnvērtīgi dati, ignorētas skaitliski mazās plantācijas un nav izmantota salīdzināšanas metode.

Grāmatā "Dzīve un darbs vecajos Dienvidos" U. B. Filipss raksturojis 29 plantācijas, un visās vergu skaits pārsniedza 50. 1860. gada dati liecina, ka tikai 3% plantāciju ietilpa šajā kategorijā. Tiek kritizēta arī plantāciju ģeogrāfiskā izvēle, kas kopumā aptvēra tikai 17,9% visu vergu Dienvidu štatos.¹⁶ Rezultātā U. B. Filipsa izveidotais verdzības modelis nevarēja pilnībā atainot dzīvi Dienvidos, jo pētījumu datubāze aptvēra vien 1% visu plantāciju.¹⁷ Tomēr R. Hofsteters uzsver, ka plantatori, kuriem piederēja desmit vai mazāk vergu, nemēdza regulāri atjaunot grāmatvedības datus, līdz ar to bija ļoti sarežģīti iegūt informāciju par šīm plantācijām.¹⁸

Rezumējot agrīno pētnieku viedokļus, līdz 20. gadsimta 40. gadiem ASV vēstures zinātnē plantāciju verdzība tika atainota kā audzinoša un nerentabla sistēma, kuras pastāvēšana tika attaisnota ar nepieciešamību saglabāt afroamerikāņu un balto amerikāņu labklājību un nodrošināt rasu sekmīgu līdzāspastāvēšanu.

Tradicionālo verdzības kanonu pārvērtēšana

20. gadsimta vidū ASV akadēmiskajā vidē risinājās U. B. Filipsa izstrādāto verdzības kanonu pārskatīšana. Pārvērtējot līdz šim pastāvošo hierarhisko antropoloģijas modeli, jaunie pētnieki atteicās no U. B. Filipsa izstrādātā rasistiskā verdzības skaidrojuma. Šo jauno pēckara zinātnieku darbība verdzības pētniecības laukā izvērtās tik plaša, ka iespējams runāt par atsevišķu historiogrāfijas novirzienu. *Consensus* jeb vienprātības skola par savu galveno uzdevumu noteica nepieciešamību izpētīt verdzības institūciju no vergu skatpunkta un atteikties no rasistiskajiem uzskatiem, pārskatot U. B. Filipsa izveidoto modeli. Par nozīmīgāko pētniecības lauka novitāti uzskatāma verga mentalitātes un tās

izpausmju pētniecība, kā arī vergu uzvedības modeļa izveide.

Consensus skolas sākums tiek datēts ar K. Stempa 50. gados publicētajiem darbiem.¹⁹ Kaut arī jau iepriekš bija mēģinājumi sistemātiski atspēkot U. B. Filipsa izstrādātās tēzes par verdzību, tieši K. Stempa izteiktā kritika kļuva par pamatu trīsdesmit gadus ilgušajām vēsturnieku debatēm par plantāciju verdzību Dienvidos.²⁰

Pirmkārt, K. Stemps norādīja, ka U. B. Filipsa darbos izmantotā metodoloģija ir kļūdaina. Līdzīgi kā R. Hofsteters nepilnu dekādi iepriekš, autors kritizēja U. B. Filipsu par izmantotajiem avotiem, norādot, ka nav iespējams pilnībā izprast verdzību, ignorējot mazās plantācijas un vergu viedokli. Otrkārt, K. Stemps savos darbos akcentēja, ka ziņas par melnādaino uzvedību un dzīvi plantācijā nāk tikai no plantatoru atstātajiem avotiem. Lai arī avoti par vergu ikdienu atrodas arhīvos, tomēr tos apkopoja un pierakstīja baltie, līdz ar to nav iespējams pilnvērtīgi analizēt vergu folkloru, atstātās vēstules un diktētās autobiogrāfijas. K. Stemps norāda, ka starp plantāciju vergu un vēsturnieku rakstītajos avotos kā starpnieks vienmēr atrodas baltais.²¹

Ģenšoties pārvērtēt verdzības sistēmas ietekmi uz vergiem, autors norāda, ka plantatorus pirmām kārtām interesēja peļņa, tāpēc tika darīts viss, lai to palielinātu, līdz ar to nežēlība pret vergiem bija ikdienišķa parādība. Lai apstrīdētu U. B. Filipsa izteikumus par to, ka melnādainie atrodas uz zemāka intelektuālās attīstības pakāpiena, K. Stemps izmantoja jaunākos biologu, psihologu, sociologu un antropologu pētījumus. Izanalizējot milzīgu informācijas daudzumu, K. Stemps nonāca pie secinājuma, ka melnādainajiem un baltajiem ir līdzvērtīgs intelektuālais potenciāls un indivīda personība nav konkrētas rases īpatnība, bet individuāla psiholoģiska iezīme. Runājot par vergu dzīves apstākļiem, U. B. Filipss skaidroja, ka vergi saņēma pilnvērtīgu

uzturu, tomēr K. Stemps norāda, ka daudzās plantācijās vergu ēdienkartē nebija iekļauta svaiga gaļa, olas, piens, dārzeņi un augļi.²² Pievēršoties melnādaino kultūras identitātei, K. Stemps uzsvēra, ka U. B. Filips bija ignorējis melnādaino atšķirīgo kultūru un radījis mītu par tiem kā glēvu-līgiem, paklausīgiem un inertiem radījumiem, kas bija tendēti uz melošānu, zagšanā un izvairīšanos no pienākumiem. Pēc autora domām, tik nežēlīgā sistēmā, kāda bija verdzība, ētikas standarti neeksistēja, tieši otrādi – labi vergi bija tie, kas veica sabotāžas, lauza instrumentus un simulēja slimības.²³ K. Stempa darbs “Īpašā institūcija” kļuva par nozīmīgāko verdzības negatīvo aspektu atspoguļojumu, argumentējot, ka plantatoru un vergu attiecības pēc savas dabas bija brutālas, sadistiskas un rupjas.²⁴

K. Stempa revolucionārā darbība verdzības izpētē neilgi pēc viņa darbu iznākšanas aizsāka plašas diskusijas akadēmiskajā vidē. Jau 1959. gadā R. Hofstetera audzēknis S. Elkinss izdeva grāmatu “Verdzība: problēma Amerikas institucionālajā un intelektuālajā dzīvē”²⁵ (*Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life*). Atšķirībā no U. B. Filipsa un K. Stempa darbiem, kuros tika izmantota plaša arhīvu materiālu bāze, S. Elkinsa pētījums galvenokārt balstījās uz tematisko literatūru un autora teorētiskajiem spriedumiem. Lēmums neanalizēt to pašu avotu bāzi bija apzināts, norādot, ka šie materiāli jau iepriekš ir uzmanīgi izpētīti un zināmi lielākajai daļai verdzības pētnieku. Tā vietā S. Elkinsa darbā plaši ir izmantota gan analogijas metode, plantāciju verdzību salīdzinot ar nacistiskās Vācijas koncentrācijas nometnēm Otrajā pasaules karā, gan vēsturiski salīdzinošā analīze starp Dienvidu štatu un Latīņamerikas valstu verdzības modeļiem, gan arī psiholoģijas un vairākas citas starpdisciplinārās metodes.²⁶

Salīdzinot plantāciju verdzību ar koncentrācijas nometnēm, S. Elkinss nonāca

pie secinājuma, ka verdzība bija slēgta sistēma, no kuras nebija iespējams izbēgt. Tajā saimniekam bija absolūta vara, kurā verga dzīve tika pilnībā kontrolēta, un izbēgšana no soda bija neiespējama. Plantators noteica vergu lomas, vērtēja viņu sniegumu, kā arī apbalvoja saskaņā ar padarīto darbu. S. Elkinss gan uzsvēra, ka analogija nav jāuztver burtiski, līdzības saskatot tajā, ka gan verdzība, gan koncentrācijas nometnes noderēja kā soda un aizsardzības institūcijas. Piemēram, ja Stokholmas sindroma psiholoģiskās īpatnības koncentrācijas nometnēs tika panāktas divu līdz trīs gadu laikā, tad vergu apziņā šī uzvedība izpaudās tūlītēji un bija raksturīga vairāku paaudžu garumā.²⁷ Pēc S. Elkinsa domām, plantāciju verdzības sistēma radīja “sambo” – paklausīgu un infantilu vergu. Nepiekrītot K. Stempa un H. Aptekera viedoklim, S. Elkinss norādīja, ka plantāciju vergi nebija dumpinieki, bet “sambo” –

*“paklausīgs, bet bezatbildīgs, uzticams, bet slinks. [...] Vergu uzvedība bija pilna ar bērnišķīgām iezīmēm un bērniem raksturīgu pārspilēšanu. Viņu attiecības ar saimniekiem raksturoja pilnīga pakļāvība un bērnišķīga piesaiste”.*²⁸

Piekrītot U. B. Filipam, S. Elkinss uzsvēra plantatoru lomu vergu psiholoģisko īpašību modelēšanā, tomēr iebilda, ka vergiem raksturīgā uzvedība ir saistīta nevis ar to rasisko piederību, bet ar brutālo verdzības sistēmu.

Akadēmiskās diskusijas par vergu mentalitāti un uzvedību

Neilgi pēc S. Elkinsa darbu publicēšanas diskusijās par plantāciju verdzību iesaistījās marksistiskais vēsturnieks J. Dženovēze, kā arī kritiku S. Elkinsa darbiem par vergu dzīvi plantācijās pauda

K. Stemps. Diskutējot par vergu mentalitāti, J. Dženovēze sniedza atšķirīgu interpretāciju par plantatoru un vergu attiecībām, novietojot tās verdzības modeļa centrā un uzsverot, ka plantators bija psiholoģiski un ekonomiski neatkarīgs no vergiem, līdz ar to ieguva pār tiem neierobežotu varu. Katrā vergā mājāja gan N. Tērners, gan “sambo”.²⁹ J. Dženovēze, noliedzot U. B. Filipša idejas, uzsvēra, ka vergiem bija sava kultūra pirms viņu atvešanas uz Amerikas kontinentu un ka tā saglabājās no paaudzes paaudzē, tomēr neizpaudās, jo tika apspiesta no plantatoru puses.³⁰ Diskutējot par vergu mentalitāti, S. Elkinss uzsvēra, ka “sambo” bija sastopams tikai Dienvidu štatu plantācijās. Šim viedoklim oponenta J. Dženovēze, norādot, ka “sambo” iezīmes bija raksturīgas plantāciju vergiem arī Dienvidamerikā. Līdzīgu viedokli pāuda K. Stemps, uzsverot, ka Dienvidu štatos pirms pilsoņu kara nav notikusi atšķirīga vergu personības veidošanās.³¹

Autoru viedokļi atšķirās arī jautājumā par vergu paklausību un iespējamām dumpjiem. S. Elkinss uzskatīja, ka to vergu skaits, kas mēdza bēgt no plantācijām, ļaunprātīgi dedzināt un bojāt darbarikus, kā arī uzbrukt saviem saimniekiem, bija neliels. Tomēr ir neiespējami atšķirt apzinātu pretošanos saimniekam no neapzinātas vieglprātības un vienaldzības. Līdzīgi kā U. B. Filipss, arī K. Stemps uzsvēra, ka retas pretošanās nevarēja izveidot bāzi revolucionārai tradīcijai, kas aptvertu lielu skaitu plantāciju vergu. Līdzīgu nostāju pāuda J. Dženovēze, uzskatot, ka vergi reti pretojās saimniekiem. Daudzskaitlīgas kolektīvas sacelšanās netika fiksētas, jo vergi saprata, ka neatkarīgi no sekmēm iznākums būs vienāds – nāve. Nespējami apkopot spēkus, lai organizētu kolektīvas sacelšanās, vergi pielāgojās pastāvošajai sistēmai un rezultātā izveidoja unikālu melnādaino kultūru, kuru raksturoja pasīva agresivitāte.³²

Balstoties uz lomu teoriju,³³ S. Elkinss turpmākajos pētījumos uzsvēra vergu pielāgošanās spēju, argumentējot, ka “sambo” mākslīgā mentalitāte nebija viens no melnādaino personības faktoriem, bet apzināti pielāgota uzvedība plantatoru uzraudzības laikā.³⁴ Savu patieso būtību vergi atklāja tikai tad, kad neveica lauku darbus, un viena no vietām, kur tā izpaudās, bija baznīca.

Reliģijas un ģimenes saišu nozīme vergu dzīvē

Turpinot pētījumus par vergu kopienu un sadzīvi, vēsturnieki nonāca pie secinājuma, ka lielākoties vergu mentalitāti ietekmēja ģimene un reliģisko rituālu piekopšana. Kristietība uz melnādainajiem atstāja milzīgu ietekmi, tāpēc tieši dievkalpojumu laikā izpaudās no Āfrikas cilšu kultūrām mantotās pēdas – ekstravertums, vergiem dejojot un liksmojot visu nakti. Šādas izklaides sprediķu laikā evaņģēliskajās baznīcās netika pieļautas, tāpēc vislielāko popularitāti guva tās draudzes, kuru rituāli ietvēra liksmību un uzmundrināšanu. Lielāko atbalstu afroamerikāņu vidū guva baptistu un metodistu draudzes, kuru starpā izvērtās sāncensība par plantatora un tā vergu piesaistišanu.

Kā norāda K. Stemps, reliģija bija izdevīga gan plantatoram, gan vergiem. Tā kā plantācija bija audzināšanas iestāde, tad saimnieki redzēja, ka, reliģisko jūtu vadīti, vergi kļuva atvērtāki, radošāki un uzlabojās to savstarpējās attiecības, tāpēc vergu iesaistišana draudzēs bija ne tikai saimnieku pienākums, bet tas ietilpa viņu interesēs. Reliģiskā draudze kļuva par melnādaino vergu jauno saimi. Ar rituālu, deju, mūzikas un citu sociālo aktivitāšu palīdzību tika izveidota daļēji autonoma afroamerikāņu subkultūra, kuru lielākajās plantācijās vadīja no vergu vidus izraudzīts sludinātājs.³⁵

Līdzīgi kā K. Stemps, arī J. Dženovēze nonāca pie secinājuma, ka jaunajās kopienās vergi kļuva par afroamerikāņiem, kuros sajaukušās kultūras pēdas no Āfrikas un verdzības ietekmē radusies mentalitāte.³⁶ Diskusijās par reliģijas nozīmi vergu dzīvē iesaistījās arī vēsturnieks Daniels Būrstins (*Daniel Boorstin*), kura 1965. gadā izdotajā darbā “Amerikāņi: nacionālā pieredze”³⁷ (*The Americans. The National Experience*) reliģija tika raksturota kā verdzības balsts. D. Būrstins uzsver: jo plašāk vergiem ļāva izpausties reliģiskajos rituālos, jo vairāk tajos iezīmējās viņu atšķirīgais raksturs.³⁸ Melnādainais sludinātājs, izmantojot oratora prasmes un viņam labi zināmos Bībeles tekstus, kļuva par kopienas lideri, iemantojot vergu apbrīnu un plantatoru uzticību.³⁹ Visi apskatītie autori ir pārliecināti par reliģijas nozīmi vergu ikdienā, jo tā veicināja kopības sajūtu un reliģiskajos rituālos varēja iekļaut Āfrikas kultūras elementus. Trūkst vienota viedokļa par to, vai vergu reliģija bija pilnīgi autonoma un cik lielā mērā to ietekmēja plantatora uzskati, melnādainie sludinātāji un afrikāņu cilšu kultūra.

Akcentējot ģimenes saišu nozīmi, J. Dženovēze norāda, ka plantatori labprātīgi ļāva vergiem precēties, jo zināja, ka vīrieši bija mazāk dumpīgi, ja tiem nācās rūpēties par sievu un bērniem.⁴⁰ Tāpat kā J. Dženovēze, arī K. Stemps augstu vērtēja vergu atbildības sajūtu pret ģimeni, uzskaitot gadījumus, kad vergi atteikušies pieļaut ģimenes locekļu sodīšanu, riskējot ar savu dzīvību. D. Būrstins dedzīgo ģimenes aizstāvēšanu skaidro ar to, ka tās bieži izjauca vergu tirgotāji, tāpēc tēvi centās pasargāt savu ģimeni, kad tas bija iespējams, saprotot, ka pār radnieku likteni valda plantators.⁴¹ Atšķirībā no reliģijas, vergu ģimenes modeli ietekmēja nevis cilšu tradīcijas, bet ikdienas dzīve plantācijās.

Akadēmiskās debates par verdzības ekonomisko izdevīgumu

Plantāciju verdzības modeļa analīze būtu nepilnīga, ja pētnieku starpā neraisītos diskusijas par verdzības rentabilitāti un ietekmi uz Dienvidu štatu ekonomiku. U. B. Filipss uzstāja, ka līdz ASV pilsoņu karam 1861. gadā plantāciju verdzība bija ekonomiski izdevīga saimniekošanas forma, kas nesa peļņu plantatoram, pārdodot gan saražoto produkciju, gan vergus. Savos pētījumos U. B. Filipss nonāca pie secinājuma, ka 1861. gads bija lūzuma punkts, kad verdzība kļuva par Dienvidu štatu ekonomiskās attīstības kavēkli. R. Hofsteters, analizējot U. B. Filipsa darbus, secināja, ka tēzes par verdzības rentabilitāti nebija pareizas, jo neprecīzi bija U. B. Filipsa analizētie dati. K. Stempa viedoklis sakrita ar R. Hofsteteru, bet, pēc viņa domām, verdzība plantatoram bija izdevīga nevis tāpēc, ka vergi strādāja efektīvāk nekā algotais darbaspēks Ziemeļu štatu rūpnīcās, bet tāpēc, ka to darbaspēks izmaksāja mazāk. Zemās vergu izmaksas kompensēja brīvā darbaspēka augsto efektivitāti.⁴² Plašu kritiku K. Stempa uzskatiem veltīja H. Aptekers, norādot, ka autora pētījumos par verdzības rentabilitāti kļūdas atrodamas gan atzinumos, gan metodoloģijā. H. Aptekers uzsver, ka vergu darbaspēka izmaksas bija daudz augstākas, nekā aprēķinājis K. Stemps, jo autors neieskaitīja vergu transportēšanas, darbarīku, kā arī augsnes mēslošanas izmaksas, kam bija nozīme plantācijas rentabilitātē.⁴³

Verdzības ekonomiskā izdevīguma izpētē iesaistījās arī akadēmiķi, kas savas analīzes balstīja tikai uz ekonomiskajiem aspektiem. Vairāki ir analizējuši apstākļus, kas ietekmēja plantāciju verdzības sistēmas sabrukumu. Tika izceltas trīs iezīmes: pirmkārt, akcentēts, ka Dienvidu štatu

plantatorus ierobežoja nekontrolējamā kokvilnas pārprodukcija. Šī viedokļa autors bija Teksasas Universitātes profesors Čārlzs Remzdells (*Charles Ramsdell*). Viņš argumentēja, ka pārprodukcija samazināja kokvilnas cenas tirgū, un tā iemesls bija straujā kokvilnas plantāciju izplatība.⁴⁴ Otrkārt, verdzības ekonomiskā lejupslīde tika saistīta ar uzskatu, ka plantāciju sistēmai bija “dabīgi griesti”, ko veicināja klimats un augsnes īpatnības. Č. Remzdells uzskata, ka šie “griesti” tika sasniegti jau 1860. gadā.⁴⁵ Treškārt, pēc Č. Remzdella un Luisa Greja (*Lewis Gray*) domām, plantāciju verdzības sniegtais ekonomiskais ieguldījums samazinājās, attīstoties rūpniecībai pilsētās, kā rezultātā primitīvie tehnoloģiskie risinājumi kļuva arvien neefektīvāki.⁴⁶

Lai arī plantāciju verdzības rentabilitātes pētījumos ir vērojama plaša viedokļu dažādība, autoru atšķirīgās metodoloģijas un izmantotie dati nespēj sniegt visaptverošu ekonomiskās situācijas skaidrojumu, fokusējot uzmanību uz atsevišķiem elementiem.

Secinājumi

Dienvienu štatu plantācijas verdzības izpēti aizsāka U. B. Filipss, kura atstātais zinātniskais mantojums ietekmē akadēmiķus līdz pat mūsdienām. Kaut arī U. B. Filipss par izveidoto verdzības modeli saņēmis plašu kritiku, viņš joprojām paliek ievērojamākais plantāciju verdzības pētnieks 20. gadsimtā. Vairāk nekā trīsdesmit gadus U. B. Filipsa izstrādātās koncepcijas bija pamats verdzības mācīšanai ASV izglītības iestādēs, bet viņa lietotā metodoloģija, analizējot arhīvu materiālus, plantāciju dokumentus, plantatoru un ceļotāju atmiņas, deva visaptverošu priekšstatu par

galvenajiem verdzības balstiem: plantatoru un vergu attiecībām, patriarhālismu, melnādaino vietu ASV sabiedrībā, rasu nevienlīdzību, verdzības rentabilitāti, vergu dzīves apstākļiem un Āfrikas ietekmi uz vergu mentalitāti. Plantāciju verdzības historiogrāfijā izkristalizējās vairāki problēmjuatājumi, kas raisīja plašākas diskusijas. Par pirmajiem U. B. Filipsa pirmajiem kritiķiem kļuva vienprātības intelektuālās tradīcijas pārstāvji, kurus vienoja kritika iepriekšējos pētījumos izmantotajai metodoloģijai un vergu mentalitātes un uzvedības modeļa izstrāde. Šīs skolas pārstāvji savos darbos nonāca pie secinājuma, ka vergiem bija sarežģīta mentalitāte, kas izpaudās individuāli, tāpat kā baltajiem. Starp vergiem bija gan dumpinieki, gan tādi, kas samierinājās ar pastāvošo sistēmu. Vergi bija ne tikai paklausīgie “sambo”, bet afroamerikāņi, kuru apziņu iespaidoja gan Āfrikas kultūras saknes, gan skarbā verdzības sistēma. Nozīmīga loma vergu sociālajā dzīvē bija reliģijai un ģimenei. Kā norāda gan D. Būrstins, gan K. Stemps, baznīcas draudze kļuva par vergu autonomo kopienu, bet ģimeniskās saites vergu vīriešos attīstīja atbildības sajūtu. Verdzības ekonomiskā izdevīguma pētījumos iesaistījās plašāks akadēmiķu loks, tomēr atšķirīgu datu un metodoloģijas izmantošanas rezultātā autori nonāca pie pretējiem viedokļiem.

Plantāciju verdzības pētniecības pirmsākumos tika likti pamati verdzības modeļa izstrādei, papildinot to ar vergu mentalitātes un uzvedības tipu raksturojumu. 20. gadsimta otrajā pusē kliometristi, izmantojot matemātikas un statistikas metodes, centīsies pārvērtēt vienprātības skolas izdarītos secinājumus, palielinot viedokļu dažādību, lai pilnvērtīgi izprastu tādu sarežģītu un daudzdimensionālu tematu kā plantāciju verdzība.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ JAMES L. ROARK, MICHAEL P. JOHNSON, PATRICIA CLINE COHEN, SARAH STAGE, SUSAN M. HARTMANN. *The American Promise: A History of the United States*. Boston 2009, p. 437.
- ² ULRICH BONNELL PHILLIPS. *American Negro Slavery; a Survey of the Supply, Employment, and Control of Negro Labor, as Determined by the Plantation Regime*. New York 1918, p. 529.
- ³ ULRICH BONNELL PHILLIPS. *Life and Labor in the Old South*. Boston 1929.
- ⁴ PHILLIPS, *American Negro Slavery*, pp. 342–343.
- ⁵ RICHARD HOFSTADTER. U. B. Phillips and the Plantation Legend. In: *The Journal of Negro History* 29, 1944, No. 2, pp. 109–124.
- ⁶ DANIEL JOSEPH SINGAL. Ulrich B. Phillips: The Old South as the New. In: *Journal of American History* 4, 1977, No. 4, pp. 871–891, here p. 880.
- ⁷ PHILLIPS, *American Negro Slavery*, pp. VII–IX.
- ⁸ *Ibidem*, p. 385.
- ⁹ *Ibidem*, pp. 474–476.
- ¹⁰ PHILLIPS, *American Negro Slavery*, p. 480.
- ¹¹ HERBERT APTHEKER. American Negro Slave Revolts. In: *Science & Society* 1, 1937, No. 4, pp. 512–538, here p. 512.
- ¹² *Ibidem*, p. 519.
- ¹³ MELVILLE J. HERSKOVITS. The Negro in the New World: The Statement of a Problem. In: *American Anthropologist* 32, 1930, No. 1, pp. 145–155, here p. 149.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 153.
- ¹⁵ SINGAL, Ulrich B. Phillips: The Old South as the New, p. 875.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 118.
- ¹⁷ NIKOLAJ BOLHOVITINOV. SShA: problemy istorii i sovremennaja istoriografija. Moskva 1980, s. 161; HOFSTADTER, U. B. Phillips and the Plantation Legend, p. 119.
- ¹⁸ BOLHOVITINOV, SShA: problemy istorii i sovremennaja istoriografija, s. 158.
- ¹⁹ Autors savas sākotnējās idejas ieskicēja 1952. gadā izdotajā rakstā “Vēsturnieks un Dienvidu nēģeru verdzība” (*The Historian and Southern Negro Slavery*), kurā paziņoja par savu ieceri sarakstīt grāmatu, kas pilnībā apstrīdētu U. B. Filipsa spriedumus par verdzības modeli Dienvidos. Iecerētā grāmata “Īpašā institūcija” (*The Peculiar Institution*) tika izdota 1956. gadā.
- ²⁰ ROBERT W. FOGEL. *The Slavery Debates: A Retrospective 1952–1990*. Baton Rouge 2006, p. 2.
- ²¹ KENNETH STAMPP. Rebels and Sambos: The Search fo Negro’s personality in Slavery. In: *The Journal of Southern History* 37, 1971, No. 3, pp. 367–392, here p. 368.
- ²² *Ibidem*, p. 385.
- ²³ FOGEL, *The Slavery Debates: A Retrospective 1952–1990*, p. 11.
- ²⁴ HERBERT APTHEKER, VITTORIO DELLA CHIESA. The Study of American Negro Slavery. In: *Science & Society* 21, 1957, No. 3, pp. 257–263, here p. 260.
- ²⁵ STANLEY M. ELKINS. *Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life*. Chicago 1959.
- ²⁶ *Ibidem*, pp. 224–226.
- ²⁷ STAMPP, *Rebels and Sambos*, p. 373.
- ²⁸ BERTRAM WYATT-BROWN. Stanley Elkins’ Slavery: The Antislavery Interpretation Reexamined. In: *American Quaterly* 25, 1973, No. 2, pp. 154–176, here p. 172.
- ²⁹ EUGENE GENOVESE. *The World The Slaveholders Made: Two Essays in Interpretation*. Indianapolis 1969, p. 196.

- ³⁰ RICHARD H. KING. Marxism and the Slave South. In: American Quaterly 29, 1977, No. 1, pp. 117–131, here p. 121.
- ³¹ STAMPP, Rebels and Sambos, p. 387.
- ³² KING, Marxism and the Slave South, p. 127.
- ³³ Savos pētījumos Elkinss balstījās uz psihologa Teodora Sarbina (*Theodore Sarbin*) izstrādāto lomu teoriju (*Role Theory*).
- ³⁴ STAMPP, Rebels and Sambos, p. 388.
- ³⁵ Ibidem, p. 390.
- ³⁶ BOLHOVITINOV, SShA: problemy istorii i sovremennaja istoriografija, s. 169.
- ³⁷ DANIEL BOORSTIN. The Americans. The National Experience. New York 1965, 517 p.
- ³⁸ Ibidem, p. 196.
- ³⁹ Ibidem, p. 198.
- ⁴⁰ KING, Marxism and the Slave South, p. 128.
- ⁴¹ BOORSTIN, The Americans. The National Experience, p. 191.
- ⁴² ROBERT W. FOGEL, STANLEY L. ENGERMAN. Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery. Boston 1974, p. 78.
- ⁴³ APTHEKER, CHIESA, The Study of American Negro Slavery, p. 258.
- ⁴⁴ WENDELL H. STEPHENSON. Charles W. Ramsdell: Historian of the Confederacy. In: The Journal of Southern History 26, 1960, No. 4, pp. 501–525, here p. 518.
- ⁴⁵ FOGEL, ENGERMAN, Time on the Cross, p. 63.
- ⁴⁶ Ibidem.

SUMMARY

Article is devoted to one of the most important stages in the history of United States – plantation slavery and its coverage in US historiography. Its purpose is to characterize the origins of research dedicated to plantation slavery, academic debates about the model of slavery and to establish the prevailing opinions of the subject from the end of the 19th century, when history was established as an academic discipline in USA, until the 1970s, when academics started to use the cliometric research methodology. In order to understand the fundamental questions, the article analyzes the model of slavery created by U. B. Phillips, which was based on six pillars. U. B. Phillips was the pioneer in the study of slavery in the United States, and his findings were integrated into the curriculum, and the model created by him became the basis for future researchers of slavery until the mid-20th century. To reassess U. B. Phillips's views on slavery as a necessary educational school and challenge the existing racist beliefs, enforcing the perception of slaves as a creatures of lower rank, the representatives of “Consensus” school focused on analyzing the slave mentality, African tribal roots, religions and family ties, trying to explain the slavery from a slave's point of view.

The main contribution of “Consensus” school relates to creating a slave mentality model, offering both the obedient “sambo” and the rebellious slave types. As emphasized by U. B. Phillips, slaves came to US from “cultural desert”, “Consensus” academics placed a heightened importance to searching for African cultural roots in both Afro-American and white people's daily lives, trying to argue for co-existence as equals and racial symbiosis.

Numerous authors who researched slavery, included findings on profitability of plantation slavery, even though most of them tried to refute U. B. Phillips's findings about slavery as unprofitable system, however, because of similar source material they were unable to provide comprehensive conclusions. Arguing that slavery was not profitable, U. B. Phillips tried to justify the existence of a system that, in his words, would be beneficial for both races. This viewpoint was quickly invalidated by the representatives of "Consensus" school, but the most accurate conclusions regarding profitability of slavery were made by cliometrists in the 1970s.

To conclude, at the beginning of research dedicated to plantation slavery the academics developed a model of plantation slavery, placing relationship of slave and master at the centre of their research. Slave mentality features, religion and family, as well as African tribal culture played a critical role in slave's daily life. In the middle of the 20th century, academics arrived at the conclusion that the prevailing racist prejudices about black race were unjustified and exaggerated.